

Варецька О. В.
**Комунальний заклад “Запорізька обласна академія
післядипломної педагогічної освіти” Запорізької обласної ради**

ЕКОНОМІЧНА ПІДГОТОВКА УЧНІВ У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

У статті розкриваються теоретичні основи економічної підготовки учнів у навчальних закладах. Дається основна характеристика концептуальних положень в історії та сучасності.

Ключові слова: економічна підготовка, економічне виховання, учні.

Сучасні соціально-економічні умови вимагають від системи освіти постійного оновлення знань, підвищення педагогічної майстерності, набуття досвіду економічного виховання на духовній основі. Питання економічної підготовки учнів у навчальних закладах різних типів є актуальною проблемою сучасності. Адже економічна система країни визначає особливості організації та здійснення освіти й виховання, виховний ідеал.

Думка про необхідність розгляду економічних явищ з позиції етичних норм належить філософам стародавнього світу: Епікуру, Сократу, Аристотелю. Останній визначив ідеал дотримання золотієї середини і поєднання благородних справ заради загального блага з особистим задоволенням, який покладено в основу нашої теоретичної концепції.

Вплив аристотелівського ідеалу простежується в подальших філософських та педагогічних дослідженнях. Так, органічна єдність господарських правил поведінки із суспільними й релігійними відображена в літописній пам'ятці XV–XVI століття “Домострой”.

Економічне виховання у працях Я. Коменського постає як надання дитині початкових відомостей про господарство, політичне та економічне становище держави ще в материнській школі. “Школа рідної мови”, на його думку, поєднує уявлення про економіку родини, держави з вихованням релігійності, гуманності, працелюбності, помірності, доброзичливості, щедрості, готовності робити добро.

Особливу цінність мають погляди Я. Коменського про пріоритет виховних завдань перед навчальними, необхідність поєднання виховання духовності й формування економічних, етичних знань для їх застосування у практичній господарській діяльності.

Подальший розвиток схожих поглядів Я. Коменського знаходимо в роботах Дж. Локка, який виходив з нагальної потреби людини навчитися мудро вести справу, узгоджуючи поведінку із законами держави, церкви. Він наголошував на необхідності з раннього віку привчати дитину до раціонального ведення господарства.

“Практицизм Б. Франкліна” пропагував моральні настанови в економічних відносинах. Економіст стверджував, що “інтерес, який зрозумілий, правильний, веде людину до моральних вчинків”, а багатство, головним чином, залежить від працьовитості й помірності. Він зазначав, що бути людиною означає бути спрямованим не на себе, а на щось інше.

“Божеественна економія” Г. Сковороди вирізняє економічний аспект духовного буття людини, визначає найвищим змістом її життя реалізацію природної “спорідненості” з певним видом трудової діяльності.

Злиття мотивів людини працювати на себе і “заради загального блага” знаходимо в Я. Козельського як виховний ідеал єдності економічної зацікавленості і духовних якостей, принцип “здорового егоїзму”, завдяки якому кожна людина чимось поступається для суспільної користі.

Методологічною основою багатьох теорій економічного виховання є положення К. Маркса й Ф. Енгельса про поєднання продуктивної праці з навчанням, а також

визначальну роль економічного базису для системи виховання та його мети; про освіту й виховання як умову перетворення загальнолюдської природи на розвинену робочу силу. Недоліком цієї методології є спотворення гуманістичних ідей, споживацький підхід до людини як до робочої сили.

Російські політекономисти середини XIX ст. А. Бутовський та Т. Степанов критикували класичну політичну економію за зневагу до морально-етичних засад. Услід за ними І. Бабст акцентував: крім капіталу речовинного, є капітал моральний, який полягає у народній чесності та підприємстві, працелюбності, у ревній турботі про суспільне благо.

Концептуального спрямування нашому дослідженню надає вивчення духовності економічних відносин у працях українського економіста М. Туган-Барановського, який вважав матеріальні та моральні засади суспільного ладу рівноправними; проголошував центральною ідеєю життя етичну ідею вищості людської особистості, сутність історичного прогресу вбачав “в одухотворенні людини”, а етноментальні особливості пов’язував з господарським життям народу.

Увага до економічного виховання спостерігається протягом усього розвитку наукової думки, його досліджували як: індустріальний напрям (К. Ушинський), ділове (М. Шелгунов), політехнічне (Н. Крупська, А. Луначарський), індустріальне (П. Блонський), господарське (А. Макаренко) виховання. Економічним змістом було сповнене трудове виховання (В. Сухомлинський).

Соціально-економічний характер, ділове спрямування виховання, принцип праці людини для блага суспільства розвивав М. Шелгунов. У його працях стверджується необхідність формування життєвої компетентності, виховання в дитини потреби працювати для себе й суспільства.

Значний внесок у розробку теоретичних засад економічного виховання у XIX ст. зробив К. Ушинський, який визначив завдання підготовки підростаючого покоління до економічних відносин, надаючи при цьому великого значення досвіду родини, її щоденному духовному життю, моральному й економічному значенню праці, підпорядкуванню виховання інтересам громади. До основоположних ідей теорії економічного виховання відносимо його думки про те, що економічний розвиток суспільства повинен спиратися на духовний, що виховання має ґрунтуватися на народних традиціях, досвіді, щоб виплекати духовно багату, освічену, хазяйновиту людину; що умовою економічного прогресу і духовного розвитку є належна підготовка педагогічних кадрів.

На необхідність поєднання економічної діяльності з моральними нормами вказують історичні приклади. Так, гаслом російських підприємців було: “Прибуток вище за все, але честь понад усе”. Кодекс гідності (1912 р.) містив принципи ведення справ: поважай владу, право приватної власності, живи за спроможністю, люби і поважай людину, будь чесним, правдивим, цілеспрямованим, вірним слову. Академік І. Янжул включав фактор чесності до складових економічного зростання. Синтез економічної й моральної вихованості постає ідеалом підприємця початку XX ст.

Цей ідеал сповідували представники інших культур. Так, К. Хесс розвинув думку про те, що поєднання благородства й вигоди в поведінці кожного – це і є економіка. На той час ідеал економічного виховання був визначений, але поняття “економічне виховання” вперше в науковий обіг увів В. Ленін. Він визначив зумовленість виховання способом виробництва матеріальних благ, суспільно-економічними відносинами.

Н. Крупська та А. Луначарський розглядали економічне виховання через залучення особистості до системи колективних, політико-економічних відносин. У працях Н. Крупської на перший план виходить політехнічна школа як система поєднання навчання, збереження духовних цінностей, продуктивної праці, суспільно корисної діяльності в тісному контакті з виробництвом і господарським життям країни.

Становлення системи економічного виховання у XX ст. характеризує поява

професійних шкіл, 10,5% яких у 1923 р. готували учнів за фінансово-економічним профілем.

У цей період С. Шацький створює комплексні програми трудової школи, яка поєднувала фізичну працю, гру, мистецтво, розумову та соціальну діяльність, враховувала потреби місцевого господарства, культури, побуту та потреби дитячого колективу шляхом організації суспільно корисної роботи учнів, співпраці з громадськістю, родиною, позашкільними закладами. Створення системи різнобічних впливів на дитину, розвиток у ній підприємницьких здібностей, життєвої компетентності, організація праці на благо суспільства, вміння передбачити її наслідки для країни характеризує наукову позицію С. Шацького щодо завдань і змісту економічного виховання, актуальних за сучасних умов.

Подальший розвиток педагогічної думки у напрямі вирішення проблеми економічного виховання пов'язаний з ім'ям П. Блонського. Виховним ідеалом у його системі є дитина як творець і організатор трудового суспільства у школі. Економічне виховання має відповідати індивідуальним особливостям дітей та потребам інших, давати поживу для розуму й духовного зростання, приносити задоволення. Індустріальне (економічне) виховання у працях П. Блонського поєднане із загальною освітою, творчою, ігровою, трудовою діяльністю.

Господарське виховання як прообраз економічного розглядається у працях А. Макаренка, який визначає його мету й завдання, пов'язує необхідність праці, у тому числі навчальної, на засадах "уявлення про цінність". Слід підкреслити доцільність подальшої розробки і впровадження його теоретичних положень щодо економічного виховання, таких як : створення мажорних відносин, розвиток у дітей почуття власної гідності, здатності до дії й гальмування, чемності в ділових відносинах, "ідея зв'язку держави та особистості", "ідея випереджального виховання", орієнтація на "людську творчість", система перспективних ліній у вихованні.

Згорання НЕП (нової економічної політики), перехід до планової економіки негативно вплинули на інтенсивність наукових досліджень економічної підготовки учнів, впровадження їх результатів. У 1937 р. економічну, трудову підготовку учнів було фактично припинено. Позитивні зміни почалися в 1958 р. з прийняттям Закону "Про зміцнення зв'язку школи з життям і подальший розвиток системи народної освіти в СРСР". Він передбачав економічну освіту, виховання учнів, впровадження нових організаційних форм трудової підготовки.

У цей період В. Сухомлинський розвиває ідею виховання дитини – творця духовних цінностей шляхом залучення дітей до радості безкорисливої праці – творення добра для інших. Тому при розробці власної концепції акцентуємо на підготовці вчителя до організації добротворчої діяльності учня в процесі економічного виховання.

У 60 та 80-х рр. ХХ ст. економічна освіта й виховання учнів відокремилися в самостійні напрями педагогічних досліджень і здійснювалися у процесі економічної підготовки, яку вважали поєднанням економічної освіти й виховання.

Основи економічного виховання в умовах командно-адміністративної системи господарювання визначені М. Левітовим, який наголошував на тому, що економічно підготовлена особистість має орієнтуватися в дії економічних законів, уміти здійснювати економічну діяльність, навчальну, продуктивну, побутову працю на базі потреб, інтересів, ідеалів, мотивів, стимулів, здібностей. Наукові погляди М. Левітова дають нам змогу виділити спрямованість у певних сферах діяльності людини як підґрунтя економічного виховання.

У подальших дослідженнях Л. Пономарьов, В. Попов, О. Чичканов, Л. Епштейн розглядали економічну освіту і виховання як необхідну умову виховання економічної культури, творчого ставлення до праці, а в колективній діяльності вбачали основу економічних відносин, здатних забезпечити добробут, всебічний розвиток громадян. Л. Епштейн обґрунтував поняття "економічні потреби, інтереси", визначив за мету виховання економічності, бажання й вміння ефективно господарювати в інтересах суспільства, розвиток економічного мислення.

Л. Епштейн, М. Клепач, В. Попов розглянули системність, ефективність, фактори, та шляхи вдосконалення економічного розвитку особистості в загальноосвітній школі. Завданнями економічного виховання вони визначили вивчення основ виробництва; вироблення елементарних економічних навичок, умінь аналізувати ефективність праці, заробляти, розумно витратити кошти, бути дисциплінованим, економним. Науковці привернули увагу до економічного виховання в родині, спрямували подальші пошуки на визначення специфічних умов співпраці батьків і вчителів для успішного здійснення у гармонійному поєднанні економічного та духовного виховання.

У 70-х рр. ХХ ст., як зазначає А. Нісімчук, науково-педагогічна думка була спрямована на підготовку учнів І–Х класів до виробничої праці; профорієнтаційну роботу у загальноосвітній школі; формування ставлення учнів до збереження майна, економії часу, до охорони природи, ресурсів (Л. Епштейн, Н. Клепач, В. Попов та інші); економічне виховання учнів загальноосвітньої школи (А. Федоров, Б. Шемякін та інші). Однак проблема економічного виховання в початковій школі була тільки окреслена вченими, шляхи її розв'язання залишились невизначеними.

Цінним надбанням науковців того часу є визначення факторів, що сприяють економічному вихованню. На думку Б. Шемякіна, такими факторами є: пізнавальна діяльність, суспільно корисна праця, наукова організація праці. Завдання, умови, методи, напрями економічного виховання він пов'язує з викладанням предметів природничих і гуманітарних наук, позакласною та позашкільною роботою. Вчений розвиває мотиваційний підхід у економічному вихованні. Він виходить з положень В. Леніна про зв'язок мотивації вчинків з економічною доцільністю, про зумовленість моральних установок особливостями суспільно-економічних відносин. З огляду на це важливістю набуває формування нових суспільно цінних потреб у процесі праці, підпорядкування вибору способів задоволення потреб економічним можливостям і моральним нормам. Науковець довів необхідність цілісності і безперервності економічного виховання у всіх сферах життєдіяльності дитини: у родині, дитячому садку і школі. Таким чином, початкова ланка і підготовленість вчителів набувають принципового значення для здійснення безперервного економічного виховання.

Пошук Ю. Васильєвим умов ефективного економічного (політехнічного) виховання шляхом відповідної підготовки вчителя дав змогу визначити його сутність, зміст, шляхи, засоби.

Теоретична модель системи економічного виховання учнів, розроблена наприкінці 80-х років, мала реалізовуватися у процесі вивчення загальноосвітніх предметів, факультативних курсів, трудового навчання, у позакласній, позашкільній роботі, суспільно корисній продуктивній праці, вихованні в сім'ї. Означені ланки економічного виховання, на нашу думку, мають бути враховані й реалізовані в оновленій концепції та науково-методичних розробках стосовно підготовки учителів.

Організація економічної освіти й виховання учнів у навчальному процесі та позакласній роботі має бути забезпечена спеціальними соціально-педагогічними передумовами. Серед них О. Шпак виділяє орієнтацію на самовиховання моральних, морально-трудовак якостей школяра. Варто зазначити, що надання дитині можливості бути суб'єктом економічного виховання є вихідним положенням, на основі якого слід будувати концепцію й методику діяльності й підготовки вчителя в нових економічних умовах.

У дослідженнях пострадянського періоду оновлення набувають умови підвищення ефективності економічного виховання. О. Падалка обґрунтовує необхідність створення умов-можливостей (вивчення мотивів, бажань, здібностей учнів, їх залучення до різнобічної діяльності, забезпечення економічною інформацією), умов-стимулів (підвищення відповідальності за отримання знань, умінь, навичок, формування творчого ставлення до виконання трудового доручення) й умов-засобів (дієва педагогічна допомога учням в оволодінні економічними знаннями).

Соціально-педагогічний аспект економічного виховання у нових умовах, з точки зору А. Нісімчука, набуває особливого значення. Тому варто враховувати умови життя, вікові та індивідуальні особливості учнів у процесі активізації навчальної, суспільно-практичної діяльності, виробничої праці учнів безперервно в родині і колективі, використовувати програми з різних предметів, встановлювати міжпредметні зв'язки.

У теоретиків економічного виховання назривала думка про необхідність багатоступеневої економічної підготовки. Її важливість довела Л.Чеботарьова. Початок такої підготовки, на думку вченої, припадає на 8-й клас і відбувається у процесі вивчення предметів, спецкурсів профорієнтаційної спрямованості, через ігрове ситуаційне моделювання економічної діяльності, розв'язання задач економічного змісту, творчих завдань у позаурочний час у поєднанні з мотиваційно-ціннісною та змістово-операційною складовою. Недолік такої підготовки Л.Чеботарьова вбачає в тому, що вона не дозволяє достатньо розвивати діловитість, тому не втрачає актуальності проблема вдосконалення комплексної економічної підготовки учнів у навчально-виховному процесі та підготовки до неї педагогів.

Зарубіжні дослідники також звертаються до проблеми зв'язку виховання з культурними та соціально-економічними явищами. Е. Фромм розглядає виховання як результат "процесів, що відбуваються в соціально-економічній структурі даного суспільства". Методику виховання він бачить як "засіб перетворення соціальних запитів в особистісні якості людей". Розгляд Е. Фроммом якостей особистості різного типу спрямованості приводить до висновку про те, що гіпертрофовані позитивні якості особистості здатні виявитися як негативні, що, на нашу думку, слід враховувати в процесі економічного виховання. Так, ініціативність, вимогливість може перейти в агресивність. Практичність, бережливість межує із жадібністю, щедрість – з марнотратством тощо. Висновки Е. Фромма зосереджують нашу увагу на необхідності дотримуватися у вихованні золотого середина, ідеалу, визначеного Аристотелем, бути уважним під час аналізу якостей особистості дитини. Ці педагогічні вміння, на наш погляд, потребують розвитку в процесі підготовки вчителів до економічного виховання в ринковій системі господарювання з урахуванням духовного підґрунтя.

Серед досліджень зарубіжних авторів виділяємо теорію самоактуалізації А. Маслоу, який доводить, що незадоволеність метапотреб призводить до споживацького стилю життя, неетичної поведінки. Метапотребами, на думку науковця, є досконалість, закон, багатство, добро, честь, простота тощо. Ідеалом теорії А. Маслоу постає олюднена особистість, яка характеризується суспільним інтересом (бажанням допомогти, співчуттям, любов'ю до людства), демократичним характером, повагою до людини незалежно від її статусу. Цей ідеал, на нашу думку, має визначати вимоги до особистості вчителя і спрямовувати процес економічного виховання дитини.

Отже, аналіз філософських, психологічних, педагогічних аспектів проблеми економічного виховання в історичній генезі дає змогу стверджувати, що проблема економічного виховання досліджувалась з давніх часів, а в умовах ринкової економіки набула значної актуальності.

З'ясовано, що особливості економічного виховання перебувають в залежності від системи господарювання й запитів суспільства. Тому зміна економічного статусу України зумовлює необхідність оновлення системи економічного виховання.

Отже, що багато вчених розглядають економічне виховання у зв'язку з моральним та екологічним. Крім цього, аналіз питання дає підстави визнати необхідність економічного виховання на духовній основі, яке має ґрунтуватися на надбаннях етнопедагогіки, розвивати в дітях громадянські та духовні якості, формувати духовно та соціально збагачене економічне мислення, відповідати міжнародному рівневі, бути людиноцентрованим.

Використана література:

1. *Borneman E.* Bedeutung der Lorialpadagogir in der Industriellen Gesellschaft in : Lerio logir der padagogischen Umwelt, higs, von Deutsch.– Stuttgart, 1965.
2. *Блонский П. П.* Избранные педагогические произведения. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1961. – 695 с.
3. *Клепач Н. Я., Попов В. Д., Эпштейн Л. Е.* Экономическое воспитание масс: организация и эффективность. – М. : Экономика, 1979. – 186 с.
4. *Крупская Н. К.* О политехническом образовании, трудовом воспитании и обучении. – М. : Просвещение, 1982. – 223 с.
5. *Левітов М.* Психологія праці. – М. : Учпедгиз, 1963. – 240 с.
6. *Ленин В. И.* Полн. собр.соч. – 5-е изд. – Т. 36 : Первоначальный вариант статьи “Очередные задачи советской власти”. – С. 165-208.
7. *Макаренко А. С.* Вибрані педагогічні твори. Статті, лекції, виступи / за заг. ред. Е. Н. Мединського та І. Ф. Сवादковського. – Київ-Харків : Державне учбово-педагогічне видавництво Радянська школа, 1947. – 284 с.
8. *Маслоу А.* Самоактуализация // Психология личности. Тексты. – М. : Прогресс, 1982. – С. 108-118.
9. *Нисимчук А. С.* Экономическое воспитание в сельской школе. – К. : Радянська школа, 1994. – 140 с.
10. *Падалка О. С.* Подготовка студентов педагогических вузов к экономическому воспитанию школьников : автореф. дис. ... канд. пед. наук / НИИ педагогики УССР. – К., 1991. – 34 с.
11. *Побірченко Н. А.* Партнерство : Уроки для дітей 6-11 років. – К. : Четверта хвиля, 1988. – 108 с.
12. *Пономарев Л. Н., Попов В. Д., Чичканов А. П.* Экономическая культура (сущность, направления развития). – М. : Мысль, 1987. – 269 с.
13. Про скасування викладання праці як самостійного предмета // Комуністична освіта. – 1937. – № 3. – С. 162-163.
14. *Сухомлинский В. А.* Избранные произведения : в 5 т. – К. : Рад. школа, 1979. – Т. 5. – 678 с.
15. *Ушинський К. Д.* Вибрані педагогічні твори : у 2 т. – К. : Радянська школа, 1983. – Т. 1. – 488 с.
16. *Фромм Э.* Бегство от свободы; Человек для себя / пер. с англ. Д. Н. Дудинский ; Худ. обл. М. В. Драко. – Мн. : ООО “Попури”, 1998. – 762 с.
17. *Чеботарьова Л. І.* Економічне виховання та освіта старшокласників у процесі вивчення предметів шкільного компоненту : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Ін-т проблем виховання АПН України. – К., 2002. – 20 с.
18. *Шацкий С. Т.* О работе школы среди населения // Советская педагогика, 1989. – № 6 – С. 125-128.
19. *Шпак А. Т.* Организация экономического образования и воспитания учащихся. – К. : Радянська школа, 1987. – 127 с.
20. Экономическое воспитание школьников : учебно-методическое пособие. – Свердловск : СГПИ, 1976. – 116 с.
21. *Эпштейн Л. Е.* Экономические факторы коммунистического воспитания. – Челябинск, 1966. – 316 с.

Варецкая О. В. Экономическая подготовка учеников в учебных заведениях.

В статье раскрываются теоретические основы экономической подготовки учеников в учебных заведениях. Дается основная характеристика концептуальных положений в истории и современности.

Ключевые слова: *Экономическая подготовка, экономическое воспитание, ученики.*

Varetska O. V. Economical Education of Pupils in Educational Establishments

The article reveals the theoretical principles of economical education of pupils in educational establishments. The basic characteristic of concepts of outstanding scientists in the history and contemporaneity is given here.

Keywords: *economical education, economical training, pupils.*